

Johannes Calvijn (1509 - 1564)

Reformatieherdenking – Gerechtigd door het geloof en dan tóch loon?

En ik hoorde een stem uit de hemel zeggen: Schrijf, zalig de doden die in de Here sterven, van nu aan. Ja, zegt de Geest, dat zij rusten van hun moeiten, want hun werken volgen hen na. Openbaring 14: 13

Wanneer wij vragen naar de reden, waarom God aan onze geneigdheid om Hem te dienen, hoe zwak die dan ook moge zijn, een welgevalen heeft, dan is deze hierin gelegen, dat Hij ons met welwillendheid behandelt. Hij wil niet dat wij aan Hem verbonden zullen zijn als huurlingen en dagloners.

Maar God stelt zich tevreden wanneer Hij ziet, dat wij een eerlijke en oprechte gezindheid hebben, zoals ook een vader van zijn kind niets anders zal vragen. Zelfs immers wanneer het kind van het werk niet veel terecht gebracht heeft, zal zijn vader toch stellig niet nalaten zich te verheugen, wanneer hij ziet, dat het dit werkelijk goed heeft willen doen. Zo vergeet ook onze Here, die ons een vaderlijke liefde toedraagt, het verkeerde, dat in onze werken is en Hij wil ze niet in rekening brengen.

Zo worden wij dus ook, afgezien van onze personen gerechtigd in hetgeen wij doen, dat wil zeggen: God houdt ons voor rechtvaardig en onze werken eveneens. Hier komt ook dat woord 'loon' vandaan, waarvan in de Schrift zo dikwijls sprake is.

Niet alleen in de wet immers, maar ook in het Evangelie verklaart God, dat zij, die Hem trouw dienen niet tevergeefs arbeiden en dat zij met hun verwachting niet bedrogen zullen uitkomen. En waarom? Zij hebben hun zeker loon, dat in de hemel voor hen is weggelegd.

God betoont immers zijn barmhartigheid als een vader. En ik beweer dat daarin niet de minste tegenstrijdigheid ligt. Want al betuigt onze Here Jezus Christus dat Hij gekomen is om de zondaren en niet de rechtvaardigen te roepen, en al zegt Paulus dat Christus gekomen is om de zondaren tot zaligheid te roepen en dat het erfdeel des hemels ons bereid is niet op grond van de werken die wij gedaan hebben, maar omdat God medelijden met ons heeft, omdat Hij zijn oneindige goedertierenheid ten opzichte van ons heeft willen openbaren, – zullen wij toch loon ontvangen, dat wil zeggen wanneer wij God gediend zullen hebben, zullen wij beloond worden, zoals de Schrift dat zo dikwijls naar voren brengt.

(Uit een preek over Genesis 15: 6,7)

Inhoud

Meditatie Johannes Calvijn	169
Friedrich Nietzsche (II) Dr. A. Prosman, Hoogeveen	170
Calvijns economische en sociale denkbeelden (II, slot) Drs. M. den Admirant, 's-Gravenhage	172
Tolstoj en het huwelijk J.K.M. Vis, 's-Gravenzande	174
Een woord van Kaj Munk	176

Een woord van dr. O. Noordmans (1871-1956)

Een eigen verdienstelijkheid krijgt de heiliging niet. Het is een teren op de rechtvaardiging en een wachten op de verheerlijking.

Friedrich Nietzsche (II)

Nietzsche als filosoof. Waarom hij zich tegenover het christelijk geloof opstelde

Nietzsche was 24 jaar toen hij zijn studie in Leipzig had voltooid. Hij vertrok naar Bazel. Niet om een andere studie te beginnen, maar om daar als hoogleraar werkzaam te zijn. Zijn hoogleraarbenoeming was opzienbarend. Volgens zijn biograaf Curt Paul Janz is het in Duitsland maar enkele keren gebeurd dat iemand zonder gepromoveerd te zijn en op zo jonge leeftijd tot hoogleraar werd benoemd. Zijn moeder was maar wat trots. Maar Nietzsche temperde de vreugde: er is tenslotte maar één professor meer in de wereld, zodat alles toch echt wel bij het oude is gebleven, schreef hij. Hij beseftte heel goed dat het gedaan was met zijn vrije leven als student en dat hem in Bazel een zware taak wachtte. En wat betreft het feit dat Nietzsche nog niet gepromoveerd was: de faculteit van Leipzig verklaarde dat Nietzsche de doctorstitel ten volle verdiend had omdat hij al zoveel gepubliceerd had (bijvoorbeeld tekstuitgaven die hij het licht had doen zien), dat dit alles als een proefschrift kon gelden.

In het vorige artikel hebben we gezien dat Nietzsche werd losgeweekt van het geloof dat hij als kind en als scholier en als puber zo belangrijk vond en waarover hij met zoveel gevoel kon schrijven. Wat nog raadselachtiger is dan de vraag hoe het kon gebeuren dat hij het geloof kwijtraakte, is de vraag waarom hij zich ertegen gekeerd heeft. Er waren velen in zijn tijd die zich terughoudend opstelden ten opzichte van kerk en geloof. Een voorbeeld is de door Nietzsche zo bewonderde Richard Wagner. Deze van huis uit rooms-katholieke musicus trouwde na zijn echtscheiding met

de dochter van Liszt. De Wagners waren allesbehalve kerkelijk meelevend. Maar het kind dat uit dit huwelijk geboren werd, werd protestants gedoopt, tot ergernis van Nietzsche. Nietzsche beschouwde dit als halfhartig, als een knieval voor het kruis. Halfhartigheid strookte niet met Nietzsches karakter. Dat is één van de redenen waarom hij zich niet kon schikken in een formeel lidmaatschap van de kerk of in een vorm van christen-zijn dat geen inhoud had. Maar daarmee is lang niet alles gezegd. We zijn toegekomen aan een meer inhoudelijke bespreking van zijn filosofie.

De kern van zijn denken is dat Nietzsche niet meer kon accepteren dat er een werkelijkheid is buiten en boven ons aardse bestaan. Daarmee raakte hij niet alleen in conflict met het christelijk geloof, maar ook met bijvoorbeeld de Griekse filosofie, met name Plato. Plato ging uit van een ideeënwereld die, anders dan deze aardse werkelijkheid, volmaakt is. Niet in deze wereld, maar daarboven is het ware en het goede en het schone te vinden. Dat is de echte werkelijkheid. En het gevolg daarvan is dat ons aardse leven als onvolmaakt en als gebrekkig wordt gezien. Toen dit inzicht eenmaal geboren was, was er geen houden meer aan.

Voor Nietzsche was het toen zó, dat hij de ware aard van onze cultuur doorzien had, haar verborgen bedoelingen ontdekt had en haar fatale invloed had onderkend. Hij zag in dat dit aardse leven gediskwalificeerd wordt omdat de kwaliteit van dit leven altijd afgemeten wordt aan een andere, een volmaakte werkelijkheid. Dat maakte hem boos en verontwaardigd. Het Griekse denken en het christelijk geloof, hoe verschillend zij ook zijn, komen daarin overeen dat zij niet trouw zijn aan deze aarde. Op een heel subtiele manier ondermijnen zij het leven. Want het leven hier is niet het echte leven. Er is altijd een beter leven. Een verachting van dit leven is ingebouwd in dit Griekse en christelijke denken. Daarvan wilde Nietzsche radicaal afstand nemen. Hij ontwierp een alternatief.

Zijn eigen filosofie was dus gebaseerd op de stelling dat er maar één werkelijkheid is en dat is deze aardse werkelijkheid. Omdat er geen hogere werkelijkheid is, is er ook geen reden om dit leven als minder of als gebrekkig of als onvolmaakt te bestempelen. Dit leven, zoals het is, is goed. En het lijden dan en alle andere

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Ds. J.K. Vlasblom, Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Ds. L.J. Geluk en Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Dr. J.G. Barnhoom, Dhr. T. van Es, Dr. R. Fernhout, Drs. H.J. Lam, Dr. M. Verduin en Ds. I.J. Wisse.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar, tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementsprijs: € 22,- per jaar

Adreswijziging en abonnementen: gm.v.ommen@kpnplanet.nl

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen

tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. 88 71 47

Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of

Bankrekeningnr. 34.89.69.619 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: drukkerij Ridderprint, Ridderkerk

vormen van zorg en pijn? Daaraan kun je toch niet voorbijgaan? Die donkere kant van het leven is er toch ook? Dat wist Nietzsche heel goed. Zijn eigen leven was ook niet bepaald een voorbeeld van succes. Na tien jaar hoogleraar te zijn geweest, moest hij ermee ophouden. Zijn kwetsbare gezondheid liet niet toe met dit werk door te gaan. Zijn hele verdere leven heeft hij van een klein pensioen geleefd. Luxe kon hij zich niet permitteren. Hij heeft wel winters doorgebracht op een onverwarmde kamer. Hij was hard voor zichzelf. Hij werd vaak gekweld door ondraaglijke hoofdpijn. Jarenlange vriendschappen gingen stuk. Zijn boeken werden niet gelezen. De wetenschappelijke wereld die hem eerst bewonderd had omdat hij op heel jonge leeftijd hoogleraar werd, keerde zich tegen hem. Dus het leven was niet één en al voorspoed. Maar Nietzsche probeert ons duidelijk te maken dat er veel vanaf hangt hoe je met tegenslagen en met beproevingen omgaat.

Want waarom hebben we het zo moeilijk met allerlei dingen? Omdat wij geïndoctrineerd zijn met het christelijk geloof. Het christelijk geloof is in zijn kern een verzetsbeweging. Het verzet zich tegen de gebrokenheid van het leven. Dit geloof onderstreept telkens weer dat God alles goed geschapen heeft en dat lijden, ziekte en zonde niet thuishoren in deze wereld. Daarom lijden wij extra en lijden wij meer dan nodig is. Ziekte blijft ziekte en de dood blijft de dood. Maar het hangt er wel vanaf in welk kader je dit alles plaatst. Als iemand in een snel stromende rivier terechtkomt en hij wil met alle macht tegen de stroom in zwemmen dan put hem dat uit. Maar hij kan zich ook met de stroom laten meevoeren. Dan weet hij niet waar hij terechtkomt. Het kan zijn ondergang betekenen, maar hij raakt niet uitgeput. Zo ziet Nietzsche het lijden: we moeten het aanvaarden. Zo zit het leven nu eenmaal in elkaar. En laat je niet uitputten door de tegenslagen. Hij bedoelt: benut de tegenslagen. Hij wil geen doffe berusting, maar een positieve benadering van alles wat wij als negatief beschouwen.

Zijn houding lijkt op een boeddhistische gelatenheid, maar is toch anders. Nietzsche wijst namelijk gelatenheid, berusting, passiviteit beslist af. Want passiviteit en berusting zijn geen echte aanvaarding. Wie in zijn lot berust legt zich erbij neer, niet vrijwillig maar omdat hij inziet dat verzet geen zin heeft. Maar diep verscholen in de mens, blijft het verzet smeulen. Dat betekent dat passiviteit een vorm van verzet is. Met een term van Nietzsche: het is ressentiment. Dat wil zeggen: wrok, rancune, frustratie, zelfs haat tegen het leven.

De houding die Nietzsche bepleit is er één van actieve aanvaarding. Je ondergaat niet je lot, maar je danst

op je lot. Juist deze actieve aanvaarding van het leven vond hij terug in de Griekse godsdienst. Niet allereerst in de Griekse filosofie – en zeker niet bij Plato – maar in de godsdienst. De Griekse godenwereld was geen wereld die beter was dan onze wereld, maar een uitvergroting ervan. Het was één en al beaming van het leven zoals wij dat leiden. Ja, wreder en intenser en meer bizar en extremer dan ons leven, maar niet in tegenstelling tot ons leven. Daar vond Nietzsche de Dionysische vreugde. Dat is een vreugde die de tegenstelling van goed en kwaad, van gezondheid en ziekte, van voor- en tegenspoed overstijgt. Het klinkt ons vreemd in de oren. Wij staan hier voor een gedachtenwereld waarin we niet zomaar kunnen doordringen. Het vormt de scherpste tegenstelling met de boodschap van de Bijbel.

We willen proberen Nietzsche te volgen op zijn denkweg als hij de beslissende stap zet en God dood verklaart. Daardoor is hij berucht geworden. De schrik hierover is inmiddels voorbij. Nog niet zo lang geleden zei de Nietzsche-kenner prof. Van Tongeren dat studenten meer schrikken van Nietzsches opvattingen over de vrouw dan over zijn verklaring dat God dood is. Dat God dood is, is voor velen een bijna vanzelfsprekende zaak. Maar hoe moeten we deze extreme uitspraak verstaan? We kunnen ons ook voorstellen dat Nietzsche voortaan over God had gezwegen en Hem had genegeerd. Hij had gewoon het zwijgen eraan toe kunnen doen. Waarom heeft hij niet gedacht: Gods bestaan is niet belangrijk, dus ik wijd daar geen woord meer aan. Is het een duistere kracht in hem geweest die hem tot deze lastering gebracht heeft? Of moeten we het nog heel anders zien en dat het hem er niet om te doen was Gods bestaan te ontkennen maar om de mensen te shockeren zodat ze weer opnieuw hierover zouden nadenken.

Er zijn nogal wat auteurs die blijven volhouden dat Nietzsche alleen de christelijke praktijk van zijn dagen aan de kaak wilde stellen, maar dat hij ten diepste een gelovig iemand was en ook gebleven is. Daarom is het goed om tot slot nog aandacht te geven aan Nietzsches houding ten opzichte van Christus en vooral ten opzichte van het kruis.

Nietzsche schreef in 1884 dat de farizeeën gelijk hadden door Jezus te veroordelen. Hij schreef ook dat Jezus' liefde uit wraak voortkwam. Er zijn nog wel andere uitspraken van Nietzsche te citeren. Uiteindelijk schuilt in Nietzsches visie een behoorlijke portie anti-Bijbels sentiment. Of men dit ook anti-joods moet noemen laat ik nu maar in het midden. Nietzsche was

inderdaad geen antisemiet, maar dat had niet zozeer te maken met liefde of begrip voor de jood. Het had er veel meer mee te maken dat hij in het antisemitisme een frustratie ontdekte die hij afwees, omdat het een vorm van ressentiment was. Overal waar mensen wraakgedachten koesteren vonden zij Nietzsche tegenover zich.

Nietzsche was geen antisemiet, maar hij keerde zich wel vol overtuiging tegen het kruis. Want in het kruis triomfeert de joodse moraal. Wat bedoelt Nietzsche hiermee? Onder de moraal van de bijbel verstaat hij dat machtelozen en zwakken goed zijn en de anderen slecht. Want God neemt het altijd op voor de machtelozen en ontrechten. Te beginnen met de bevrijding van zijn volk uit Egypte. Dat ergert Nietzsche. Waarom moet de sterke altijd kijken voor de zwakke? Hij bespeurt daarin geen logica. Deze, in Nietzsches ogen, verwerpelijke moraal wordt aan de man gebracht door het evangelie. Het kruis ziet Nietzsche als het haakje van de vishengel waardoor de vis gevangen wordt. De mensen worden gelokt met de boodschap van Gods liefde, die in Christus vlees en bloed is geworden. Maar als mensen

zich aan deze boodschap overgeven zitten ze vast aan de joodse moraal. Dan worden ze voorgoed klein gehouden, want afhankelijk gemaakt van Gods medelijden. En dat voedt hun ressentiment, hun wrok, dat als een gif door de hele Europese cultuur is gegaan. Dat heeft talloze gevolgen gehad. Want het ressentiment heeft alles aangetast en bedorven. Tot en met het feit dat Europa op die wijze tot een revolutionair werelddeel is gemaakt.

Nietzsche heeft God dood verklaard. Hij zei niet: God bestaat niet. In feite laat hem dat onverschillig. Het gaat erom dat de boodschap van de Bijbel, de boodschap van het kruis, de boodschap van genade, doorzien wordt als een gevaarlijke boodschap en dat men zich daarvan niet alleen moet afkeren, maar dat men ertegen moet strijden. Net zoals een zieke tegen zijn ziekte strijdt, zo moeten wij tegen het christendom strijden. Het zal duidelijk zijn dat het Nietzsche dan niet alleen gaat om bestrijding van een verslapt christendom, maar dat het hem om de kern gaat: de verwijdering van het kruis.

A. Prosman, Hoogeveen

Calvijs economische en sociale denkbeelden (II, slot)

Particuliere eigendom

Tegenover de doperse radicalen heeft Calvijn de particuliere eigendom krachtig verdedigd. In een preek over Lucas 3: 11 zegt de Geneefse hervormer dat de woorden van Johannes de Doper volstrekt geen afkeuring van de persoonlijke eigendom inhouden. Wij worden niet vermaand om alles gemeenschappelijk te maken. Ieder moet het zijne behouden, maar van zijn overvloed geven aan de armen om hun nood te lenigen. In zijn commentaar op Mattheüs 19: 20 (de rijke jongeling) merkt Calvijn op dat het een groter deugd is zorgvuldig zijn bezit te bewaren, sober en matig daarmee om te gaan en een deel aan de armen te geven, dan van alle bezit afstand te doen.

Calvijn baseert de eigendom op de heerschappij over het geschapene, die God de mens heeft verleend. Van een absoluut eigendomsrecht is echter geen sprake. In zijn eerder genoemd boek wijst André Biéler erop, dat vanuit Calvijs gedachten, het klassieke, oorspronkelijk Romeinse begrip van de individuele eigendom niet te rechtvaardigen is, evenmin als de communistische opvatting van de collectieve eigendom. Calvijs ethiek verplicht de mens, telkens opnieuw te overwegen wat rechtvaardig is, daarbij let-

tend op de behoeften van andere mensen in nieuwe situaties. Hetzelfde geldt voor wat Calvijn leert over rijkdom en armoede. Tevergeefs zoekt men bij hem naar een definitie van rechtvaardige rijkdom, of naar een voor allen en voor alle tijden geldende norm, gebaseerd op een natuurlijke moraal of natuurlijke wet. Als het over rijkdom gaat, moeten in Calvijs gedachtegang steeds de behoeften van anderen in de gegeven omstandigheden in het oog worden gehouden. "Bepalend voor de toegestane mate van deze rijkdom is altijd het persoonlijke antwoord dat de verantwoordelijke mens geeft aan de levende God, overeenkomstig de permanente richtlijnen van het Evangelie" (Biéler).

Gebruik van bezit

Hoe moeten wij de aardse goederen gebruiken? In het tiende hoofdstuk van het derde boek van de *Institutie* komt deze vraag aan de orde. Calvijn bestrijdt de opvatting, dat alleen het strikt noodzakelijke mag worden genoten. In het feit dat God zoveel goeds en schoons heeft geschapen, ligt opgesloten dat men het niet ongebruikt mag laten. Zeker moet elk onmatig gebruik worden vermeden. Maar dit wil niet zeggen

dat het gebruik van stoffelijke goederen tot het strikt noodzakelijke dient te worden beperkt. Ook in preken over Deuteronomium brengt Calvijn dit onderwerp ter sprake. God schenkt overvloed (Deut. 11: 15) en die mag worden benut. Het ruim gezegend zijn met aardse goederen moet een prikkel zijn om onze harten tot God te wenden. In een preek over Deut. 12: 15 erkent Calvijn het goed recht van de rijken om van hun bezittingen een ruim gebruik te maken. Maar aan de andere kant waarschuwt hij tegen elke overschrijding van grenzen. Rijken en armen moeten erkennen dat al wat zij bezitten een verbeurde zegen is.

Telkens roert Calvijn in zijn prediking het punt aan, in hoeverre weelde een christen geoorloofd is. Hij wijst bijvoorbeeld op het misbruik al te mooie huizen te bouwen en ook maant hij tot matiging in eten, drinken, kleding, in heel ons leven. Anderzijds waarschuwt de Geneefse hervormer echter tegen de enghartige opvatting dat alle weelde uit den boze is. Genietingen van weelde zijn goed te keuren, als zij maar niet ontarden in buitensporigheden en de mens afleiden van God en Zijn dienst.

Toch heeft men Calvijn vaak voorgesteld als iemand, die in strenge wereldmijding alle genietingen en weelde verfoeide. Ook in dit Calvijnsjaar is meer dan eens die indruk gewekt. "Voor een calvinist is het uitgeven van geld goed - als het maar niet aan luxe is", aldus een bijlage van *Trouw* over de "calvijnfactor". Het valt inderdaad niet te ontkennen dat Calvijn in Genève onvermoeid strijd heeft gevoerd tegen overdaad en weelderigheid. De weeldewetten (*lois somptuaires*) van 1558 weerspiegelden zijn gedachten. Deze wetten bestreden echter niet de in Calvijns ogen geoorloofde weelde, maar juist de buitensporigheden, zoals mr. P.A. Diepenhorst in zijn proefschrift van 1904 al aantoonde. De praktische maatregelen in de weeldewetten waren dan ook in overeenstemming met Calvijns theoretische bespiegelingen.

Calvijn en het kapitalisme

Er bestaat nog een andere misvatting over Calvijn, namelijk dat hij als een van de grondleggers van het moderne kapitalisme is te beschouwen. Die mening is in feite een verkeerde interpretatie van de "stelling van Weber". In een in 1904 gepubliceerd artikel over de protestantse ethiek en de geest van het kapitalisme betoogde de Duitse socioloog Max Weber (1864-1920), dat de calvinistische levensbeschouwing de opkomst van het kapitalisme sterk heeft bevorderd. Weber baseerde deze gedachte niet op uitspraken van Calvijn, maar op geschriften van de puriteinen. Een bepaalde vorm van kapitalisme, een hang naar

bezittingen, bestond al in de middeleeuwen. Maar in de zestiende eeuw openbaarde zich volgens Weber een nieuwe kapitalistische geest, een andere houding ten opzichte van het vergaren van kapitaal. Dit nieuwe kapitalisme was weldoordacht, in tegenstelling tot het middeleeuwse "avonturierskapitalisme".

Hoe stond Calvijn er tegenover? Tijdens zijn verblijf in de (sinds 1535 onafhankelijke) protestantse stadsrepubliek Genève kwam ook daar een vorm van kapitalisme tot bloei. De stad kon een beroep doen op leningen van de Zwitserse statenbond, en bovendien betekende de massale toevloed van Franse vluchtelingen een nieuwe bron van vreemd kapitaal. Hun komst leidde tot een groeiende industriële bedrijvigheid: fabricage van horloges en klokken, vestiging van drukkerijen, papierfabrieken en lettergieterijen, een kleding- en een zijde-industrie. Calvijn stelde zich tegenover deze ontwikkeling welwillend op. Hij was zich immers bewust van het productieve karakter van kapitaal en van menselijke arbeid en wees het uitlenen van geld tegen rente niet onvoorwaardelijk af. Anders dan Luther was hij evenmin afkerig van winstgevendende activiteiten. "Waarom zou het inkomen uit zaken niet hoger kunnen zijn dan dat uit grondbezit? Waar komen de winsten van de koopman anders vandaan dan van zijn eigen ijver en vlijt?", aldus Calvijn in een van zijn brieven. Economische motieven behoefden naar zijn opvatting niet in strijd te zijn met het geestelijk leven. Maar deze opstelling betekent nog niet dat Calvijn een grondlegger van het kapitalisme was, laat staan een wegbereider voor een onbegrensd winststreven.

Tot slot de vraag, wat het kenmerkende is van Calvijns economische en sociale ethiek. André Biéler geeft hierop in zijn eerder genoemde studie een tweeledig antwoord. Enerzijds luistert Calvijn steeds naar het Woord van God, om er de profetische eisen in te ontdekken. Anderzijds volgt hij zonder vooringenomenheid het maatschappelijk gebeuren, om de wisselvalligheden of de ontwikkeling ervan te zien. Hierin onderscheidt hij zich duidelijk van de scholastische theologen. Terwijl zij de ontmoeting van God en mensen trachten te vatten in een samenhangend en duurzaam theologisch systeem, probeert Calvijn in alle concrete problemen, zoals die van geld, loon, eigendom, de mens terug te brengen voor zijn levende Heer, Die hem tegelijk zijn zondige staat én zijn waarheidigheid voor een nieuw leven doet kennen. De Geneefse hervormer geeft de Kerk geen systematische wetten voor het sociale en politieke leven, maar spoort haar aan, zich voortdurend te laten onderwijzen door

het Woord van God, telkens opnieuw de economische, sociale en politieke werkelijkheid te onderzoeken, om te kunnen antwoorden op concrete vragen die in een bepaalde tijd aan de orde zijn. Zó beschouwd is Calvijns economische en sociale ethiek,

mits toegepast op de tijdsomstandigheden, volgens Biéler blijvend actueel.

M. den Admirant, 's-Gravenhage

Tolstoj en het huwelijk

Dat er veel mis gaat op het gebied van opvoeding en gezin lijkt zo langzamerhand wel erkend te worden in ons land. We hebben er immers inmiddels zelfs een minister voor. Daarnaast zijn er scheidingsmakelaars, mediators, psychologen, allen gespecialiseerd in relatieproblematiek. Ook in de jeugdzorg heeft men de handen vol. Iedereen die er maar een beetje oog voor heeft, ziet in zijn privé-leven, in zijn of haar werk en in de maatschappij om zich heen dat er aan veel huwelijken en relaties veel schort.

Onlangs sprak een Amerikaanse psychologe tijdens een congres over relatieproblemen in de huidige tijd. Zij had een nieuwe, verfrissende kijk op deze problematiek ontwikkeld. Zij distantieerde zich van de alom aanvaarde opvatting dat je in dit leven vooral jezelf moet ontwikkelen, dat je vooral je eigen weg moet kunnen gaan, dat je zelfstandig en vóóral (financieel) onafhankelijk van je partner moet zijn. Zij legde er de vinger bij dat het leven van dien aard is dat man en vrouw juist wederzijds van elkaar afhankelijk zijn, dat ze elkaar nodig moeten hebben. Met nadruk bepleitte ze dat man en vrouw deze afhankelijkheid onderkennen en toegeven. De kern van haar betoog was: afhankelijkheid en de eerlijkheid dit te erkennen, ook in een relatie van man en vrouw. Zij sprak met geen woord over het christelijk geloof. Toch verwoordde zij dingen die in de Bijbel en in de christelijke Kerk de eeuwen door zijn uitgedragen. Ook in de grote wereldliteratuur komen noties als die van de Amerikaanse psychologe keer op keer ter sprake. Het zijn de grote literaire werken die het gelijk van haar opvatting onderstrepen. Een zo'n werk is de meesterlijke roman *Anna Karenina* van Ljev Nikolajewitsj Tolstoj. Van dit boek en andere boeken van deze schrijver valt veel te leren! Vandaar dat ik er in dit artikel enige aandacht aan wil geven.

Ik begin met een opmerking van C.S. Lewis over het genoemde boek in zijn geschrift *De vier liefdes*. Daarin schetst hij de liefde tussen de hoofdpersonen van Tolstoj's roman: Anna en Vronski. Hun liefde is volgens Lewis zeer hartstochtelijk. Dit heeft grote gevaren. Zij zijn er namelijk op uit om die genoten hartstocht

koste wat het kost vast te houden. Zij kunnen dit natuurlijk niet volhouden en zo loopt hun liefdesrelatie groot gevaar. Zij kan omslaan in haat. Bij Anna wordt de eros (bij Lewis één van de vier liefdes) tot een god. Het is een liefde die los staat van het huwelijk. Anna is vastberaden om vrij te zijn zonder evenwel vrijheid toe te laten. Zij is jaloers, wantrouwend, ze claimt, ze is verslaafd aan haat – liefde ruzies, waarin de haat uiteindelijk de triomf behaalt. Wie het verhaal leest, waant zich helaas midden in de moderne tijd.

Laten we eens kijken naar hoe het verhaal gaat. Anna, de mooie, alom bewonderde, verstandige en evenwichtige vrouw van Aleksje Karenin, ziet zich genoodzaakt een reis te maken naar Moskou. Het huwelijk van haar lichtzinnige, ontrouwe broer dreigt te mislukken. Zij doet een poging dat huwelijk te redden. Tijdens haar bezoek komt ze in contact met graaf Vronski, die tot dan toe de knappe, jonge en huwbare Kitty het hof maakte, zonder daar overigens ook maar enige serieuze bedoeling mee te hebben. Deze in het leger dienende officier wordt op slag hartstochtelijk verliefd als hij Anna ontmoet tijdens een bal. Er is sprake van een blinde hartstocht. Er is bij hem geen enkele sprake van een serieuze huwelijksmoraal. Hij zint dan ook op alle mogelijke manieren om Anna te veroveren. Tolstoj tekent hoe hij zich over alle conventies en plichten heen zet en geen oog heeft voor het leed dat hij Anna zal berokkenen. Want zij voelt het ongepaste en verkeerde van zijn gedrag wel degelijk aan en gaat hem uit de weg. Toch is zij uiteindelijk niet tegen hem opgewassen. Dit komt mede doordat haar huwelijk met Aleksje Karenin niet al te best is. Ten slotte valt ze voor zijn haast dierlijke hartstocht. Wie het boek van Tolstoj leest, hoopt dat Anna de kracht zal vinden om zich staande te houden. Ze doet het niet. Enige tijd leidt ze een dubbelleven. Natuurlijk houdt ze dat niet al te lang vol. De liefde die ze voor Vronski begint te voelen, is het begin van een nog grotere verwijdering van haar man, die ze op den duur gaat haten.

Haar man Aleksje Karenin, is een vooraanstaand politicus. Geheel volgens zijn leefpatroon wil hij het probleem op een bureaucratische wijze benaderen.

Hij zwijgt op het moment dat hij had moeten spreken en mist de doortastendheid om zijn vrouw en zijn huwelijk te redden. Hij begint pas te praten als hij merkt dat er over hém gepraat wordt in de St. Petersburgse adellijke kringen. Dan is het al te laat. Anna is zwanger en komt er mee voor de dag als Vronski bij een paardenrace een val maakt. Ze vertelt haar man plompverloren dat ze van Vronski houdt, dat ze zijn minnares is, dat ze de situatie niet langer kan verdragen. Ze zegt bang te zijn voor haar man, hem te haten en stelt dat hij maar met haar moet doen wat hij wil. Het antwoord luidt: "Juist! Ik sta er echter op dat je de uiterlijke fatsoensnormen in acht blijft nemen tot ik maatregelen zal hebben genomen die mijn eer zeker zullen stellen en je daarvan op de hoogte zal hebben gebracht."

Hier zien we duidelijk de onmacht van Anna's echtgenoot. We zien zijn onbeholpenheid. Hij is niet in staat om – op het moment dat het tij nog te keren is – te zeggen dat hij haar nodig heeft. Hij blijft zakelijk en wil de problemen op een bureaucratische manier oplossen. Van een formele scheiding tussen Anna en Aleksje kon het niet komen. Anna's man is er niet toe te bewegen. Ook het lot van hun dan inmiddels achtjarige zoon staat een scheiding in de weg. Zo wonen Anna en haar man samen en komt er pas verandering in de situatie als Anna van een dochter bevalt en dreigt te overlijden. Ze smeekt haar man om vergeving voor alles wat ze hem heeft aangedaan. Hij schenkt die aan haar. Hij verandert in een zorgzame, liefhebberende echtgenoot die het kleine meisje als zijn dochter aanvaardt. Met die situatie kan de gepassioneerde Vronski niet leven. Hij dreigt zich van het leven te benemen. Uiteindelijk leiden de verwickelingen ertoe dat hij Anna ertoe kan bewegen om met hem te vertrekken naar het buitenland. Daar maakt ze een kortstondige periode van geluk mee. Kortstondig: het verlangen naar haar zoon die ze in Rusland achterliet, wordt steeds sterker. Het maakt haar onverschillig voor dochter, van wie ze niet kán houden. Ook voelt ze zich niet thuis in het vrije leven waarin Vronski zich zonder moeite beweegt, hetgeen op zijn beurt haar jaloezie weer opwekt. Tolstoj laat zien hoe ze onzeker wordt, ja verbitterd en hysterisch jaloers. Uiteindelijk zint ze op wraak.

Tolstoj's roman maakt indruk. Hij laat zien hoe verziekt relaties kunnen worden. C.S. Lewis schrijft: "Als Eros zonder reserves geëerd en onvoorwaardelijk gehoorzaamd wordt, dan verwordt hij tot een duivel. En zo wil hij nu juist wél geëerd en gehoorzaamd worden." In deze paar woorden geeft hij heel precies aan wat

er is misgegaan bij Anna Karenina. Buiten haar uiteindelijk 'bittere' liefde voor Vronski, voor wie ze haar huwelijk opgeeft, bestaat voor haar niets. Zij eist deze onvoorwaardelijke overgave ook van hem. Als hij daar niet aan voldoet, doet hij haar tekort. Tolstoj laat het onmogelijke van een dergelijk leven heel goed uitkomen.

Wat in zijn boek ook schrijnend naar voren komt, is hoe de hoofdpersonen de stem van hun geweten negeren. Deze stem laat zich aanvankelijk bij Anna Karenina nog heel duidelijk horen. Als zij Vronski ontmoet, is er iets in haar wat haar waarschuwt: "Oppassen! Blijf uit de buurt van die man. Dit vraagt om problemen. Wegwezen!" Later vervaagt die stem meer en meer. Deze stem vormt de achtergrond van het hele verhaal. Anna schenkt er steeds minder aandacht aan. Waar dit gebeurt, wordt de kracht van deze stem steeds minder. Op den duur rechtvaardigt men alles. We handelen immers uit liefde! Daarin ligt het excuus en de rechtvaardiging voor alles. Tóch is Anna's eerste reactie – die van haar protesterende geweten – gezien haar verdere geschiedenis van grote betekenis. Het luisteren naar die stem was de enige juiste keuze geweest.

Tolstoj heeft in de verwickelingen van Anna Karenina en van haar man en haar vriend een levensverhaal getekend dat maar al te herkenbaar is. Hoe vaak is liefde niet een egoïstische aangelegenheid, een hartstochtelijk gebeuren, waarvan men alle geluk in de wereld verwacht? Liefde is niet meer ingebed in trouw en in een hoger verantwoordelijkheidsbesef. De gevolgen daarvan laat Tolstoj heel duidelijk zien.

Wat Tolstoj evenwel in zijn roman als in een spiegelbeeld ook laat zien, is hoe het wél moet. Hij doet dat in de persoon van een andere figuur in de roman, misschien zelfs wel dé hoofdfiguur: Levin. Levin is een man van in de dertig, conservatief, onzeker en aan stemmingswisselingen onderhevig. Hij voelt zich niet op zijn gemak bij de elite. Wat hem vooral kenmerkt, is dat hij zijn geloof is kwijtgeraakt. Hij kán niet meer geloven. Hij is desondanks op zoek naar de zin van het leven. Daarbij is hij verliefd op Kitty, dezelfde jonge vrouw die Vronski in het begin van de roman het hoofd op hol heeft gebracht. Levin doet haar een aanzoek. Hij doet dat echter op een ongelukkig moment en wordt afgewezen. Teleurgesteld zoekt hij hierna zijn 'zin' in het werk op zijn landgoed en het bestuderen van de Russische arbeider.

Enig tijd later komen Levin en Kitty toch samen, ze trouwen en krijgen een kind. Vóór hij in het huwelijk treedt, heeft Levin twee zaken op te biechten. Allereerst

erkent hij dat hij door zijn verleden niet meer zuiver tegenover haar kan staan. Het tweede dat hij haar toe vertrouwt, is dat hij niet gelooft in God, niet meer kán geloven. Binnen hun (overigens gezonde) huwelijk vraagt Levin zich vaak af hoe het toch kan dat de vrouwen (Kitty, haar zus en anderen) wél kunnen geloven. Hij wordt er somber en depressief van. Hij zou het wel willen, maar kán het niet. Op een boeiende wijze schildert Tolstoj hoe hij uiteindelijk tóch het geloof terug vindt. Het is zeer opmerkelijk dat de oorzaak daarvoor mede gezocht moet worden in zijn huwelijk en in het huiselijk geluk dat hij ondervindt! Het kan niet anders of de schrijver heeft daarmee iets willen zeggen. Hij laat zien hoe heilzaam het huwelijk is en het leven binnen de orde die God gegeven heeft!

Zo vormen Anna en Levin twee contrasterende figuren, waarvan we tegenwoordig veel zouden kunnen leren. Juist nu, omdat in hun levensverhaal haarfijn de oorzaken aangegeven worden, die ook in deze tijd ten grondslag liggen aan veel ellende, gebroken huwelijken en relaties. Zo is het boek van Tolstoj een verhaal over liefde, vriendschap, het huwelijk èn uiteindelijk: het geloof.

“Mij is de wrake en de vergelding”. Zo luidt het motto dat Tolstoj boven zijn roman heeft geplaatst (Deut. 32:35). Het is een onmisbare zin voor een goed verstaander van de moraal die ten grondslag ligt aan Tolstoj’s ‘Anna Karenina’.

Tot slot. Gelukkig zien we dat het huwelijk en gezin in onze tijd weer op een goede en gezonde manier in de belangstelling staan. Misschien dat we door schade en schande aan het leren zijn. Vooral onder jongeren schijnt het besef doorgedrongen te zijn, dat de trouwtheid en de zekerheid van het huwelijk grote waarde heeft. Samenwonen is populair, maar toch kiezen steeds meer jongeren ervoor te trouwen. Tekenend voor deze trend is wellicht dat binnen de jongerenorganisatie van het CDA (het CDJA) een discussiestuk werd geschreven met als titel ‘Opvoeding – een goed gezin is het halve werk’. Van veel kanten klonk kritiek op dit stuk, ondermeer vanwege de zinsnede dat een gezin bestaat uit een vader, een moeder en kinderen en gebaseerd is op het huwelijk. Het gevolg

Een woord van Kaj Munk

In de tijd dat de kerk zo in beslag werd genomen door de godsdienstige uiterlijkheden, dat zij van louter godsdienst God vergaten, trad Maarten Luther op. “Werp hem eruit”, zeiden de kardinalen tot de paus en daarop wierp men hem eruit. Daar stond Maarten Luther; en het deed hem veel pijn. Dit was het laatste wat hij had gewild. Het was met hem zo gesteld, dat hij zonder God niet kon leven, en nu had men hem weggejaagd uit de plaats waarvan hij wist, dat God er zich bevond. Alleen maar zijn Bijbel had hij mee kunnen nemen. En dat was niet veel. Maar toen hij die Bijbel oudergewoonte open sloeg, zag hij, dat dat boek veranderd was: alle letters straalden, als waren zij van het zuiverste goud. Waar kwam die stralenglans toch vandaan? En toen ontdekte hij, dat er iemand achter hem stond; hij durfde zich niet omdraaien, want hij wist dat het daar lichter dan licht was. Hij begreep dat, toen ze hem daar uitwierpen, er iemand met hem was meegegaan. Hij die hij daarbinnen zo ijverig had gezocht, was hem naar buiten gevolgd. Wanneer zij dan daarbinnen niet samen konden zijn, dan konden ze het hier buiten wezen. En steunend van angst en geluk tegelijk boog hij zich over het boek met een: “Mijn Heiland en mijn Verlosser!”

was dat deze zin moest worden geschrapt. Desondanks werd hij door veel jongeren met verve verdedigd!

Ook het verhaal van de Amerikaanse psychologe past wellicht in de trend van een ontluikend besef van de waarde van het huwelijk. Er lijkt meer en meer oog te komen voor het feit dat mislukte huwelijken en relaties een slechte uitwerking hebben op individuen en op de samenleving. Het lezen van Tolstoj zou de ogen van velen daarvoor nog wat verder kunnen openen!

J.K.M. Vis, 's-Gravenzande